

RESSENYES

AZNAR, Hugo; ALONSO, Elvira y MENÉNDEZ, Manuel (eds.) (2018)

Ortega y el tiempo de las masas

Madrid: Plaza y Valdés Editores, 220 p.

ISBN 978-84-17121-17-4

Ortega y el tiempo de las masas, en set articles independents, segueix un recorregut per un conjunt d'idees i conceptes del filòsof Ortega y Gasset i posa de manifest que l'obra d'un filòsof, d'algú que ha estudiat detingudament la realitat, difícilment caduca. D'aquesta manera, la lectura que se'n faci aportarà elements a aquells que avui reflexionen amb atenció i interès, i també, és clar, a la resta. Ortega, com tots, és fill del seu temps, i el seu temps era el d'un imperi que havia desaparegut, oficialment, l'any 1898 dintre d'una Europa en crisi i amb la circulació ja desenfrenada per les urbs industrialitzades de multituds que menyspreaven els valors d'una vida aconseguida, que cegava les excel·lències i que defugia tota guia. El llibre que es ressenya aquí aporta prou elements per poder, si més no, iniciar una reflexió sobre si el temps d'Ortega és, encara, el nostre, malgrat la pèrdua evident de solidesa i l'augment de la velocitat de tot plegat. Ortega va veure que la societat canviava amb l'arribada de la indústria, i nosaltres també veiem com l'arribada de les noves tecnologies està canviant el nostre món. Per Ortega el més rellevant d'aquell canvi va

ser el protagonisme pres per les masses i, en particular, per l'home massa, la qual cosa representava el triomf de la mediocritat, l'hegemonia de l'estultícia i el menyspreu per l'excel·lència, la qual cosa comportava una societat a la deriva. Ara bé, una lectura ràpida d'aquestes afirmacions pot portar el lector de la present ressenya a decidir no llegir res de cap autor que aboqui a l'elitisme i a la superioritat de classe. Seria un error. *Ortega y el tiempo de las masas* ofereix diferents lectures del filòsof en qüestió, però totes en fan un acurat treball conceptual perquè al final de l'obra s'hagin esvaït els errors i aparegui un Ortega gens elitista o, més ben dit, que posa el seu suposat elitisme a l'abast de tothom, que considera que les elits estan formades per aquells que s'hi esforcen i que volen ser més del que són, i que les masses, en canvi, estan constituïdes per homes dòcils, manipulables, situació que, al cap i a la fi, han triat ells en no maldar per superar-se. No es tracta de fer comparacions amb altres persones, sinó d'evolucionar en referència al propi ésser, tot respectant, no hi ha alternativa, la fatalitat de les pròpies circumstàncies.

El primer article, «La presencia de Paul Natorp en la filosofía social de Ortega», de Dorota Leszczyna, presenta la missió orteguiana d'educar les masses per salvar Espanya, la necessitat d'eleva la cultura i col·locar-la al centre d'una vida humana i digna. Va ser Paul Natorp qui el va posar en aquest camí quan va anar a Alemanya a trobar un mestre, l'any 1905, i va conèixer la raó pura kantiana a Leipzig i a Berlín. Poc després va conèixer Simmel, que el situà en la línia de Paul Natorp i el seu seminari de pedagogia. La pedagogia social de Natorp va sorgir de la filosofia pràctica de Kant, del seu imperatiu ètic. Natorp distingia entre els homes que ensenyen i els homes que aprenen, i Ortega interpreta l'aparició de l'home massa per l'absència d'una elit intel·lectual i d'una pedagogia científica. La divisió de la societat en minories i masses no fa referència a les classes socials, sinó a les classes d'homes, els que s'exigeixen molt i els que no s'exigeixen gens. Les minories han de formar un projecte vital i dictar-lo a les masses, que l'han d'adoptar.

Al segon article, «El discurso político en la presentación de empresas generacionales», Manuel Menéndez Alzamora realitza la comparació entre dos intel·lectuals, Ortega y Gasset i Manuel Azaña, que es reclamen portaveus d'una mateixa generació i que mostren sintonies i dissonàncies. Les conferències que tots dos van impartir són com dos textos «fundacionals i per impregnar de sentit el que va ser la Generació del 14». La d'Ortega es va titular «Vieja y nueva política», i la d'Azaña, «El problema español». La conferència era llavors un instrument que sovint continuava polèmiques sostingudes per capçaleres de premsa i per columnistes diferents, i que per Ortega significava la millor manera de cercar la veritat. «Vieja y nueva política» crida una generació que ha sofert les amargures sense mestres i que se situa a l'entorn de la reflexió de 1898. També Azaña es considera membre d'una generació que «està

arribant a la vida pública i que ha vist els mals de la pàtria i ha sentit tanta vergonya com indignació». Els dos textos mostren el liberalisme radical d'Ortega enfront de la democràcia radical, en la línia de Rousseau, d'Azaña. Azaña mostra preocupació per la crisi de valors europea i per com això pot afectar un cos malalt com Espanya, mentre que per Ortega la preocupació se centra més en la refundació de la nació, de la societat espanyola, que no pas d'Espanya.

El tercer article, «Minoría y consciencia de crisis en el pensamiento de Ortega y Gasset», d'Àngel Peris, fa un recorregut pels conceptes de *minoría*, *principalment* i *masa* al llarg de l'obra d'Ortega, i com faciliten la interpretació d'altres conceptes orteguians, com ara *circumstància*, *vitalisme* o *raó històrica*, camins per retornar la raó del seu acomodatament fisicomatemàtic.

Natorp, Nietzsche i la fenomenologia són a la base del seu concepte de minoria. La funció de la minoria és educar superant les religions i secularitzant la virtut. La massa és un conjunt d'homes instintius, passionals, no racionals, tal qual l'espanyol mitjà. La minoria ha d'educar-los, introduir-los la consciència pública, i els mitjans de comunicació són l'eina per fer-ho. Un bon començament és suturar l'escissió entre el subjecte i l'objecte i entendre que jo soc jo «i la circumstància», i que la veritat és la síntesi entre subjecte i objecte, i com que el subjecte es mutable, la veritat es veu sempre en perspectiva. Aquestes idees tan simples tenen unes implicacions ben profundes, però l'odi als millors que impera a Espanya ensordeix les masses, i d'aquesta manera la força creadora de la societat s'anul·la. Una de les solucions, segons Ortega, és acabar amb el domini de la raó fisicomatemàtica, que concep la realitat com a naturalesa, i substituir-la per un nou model de raó, la raó històrica, que renuncia a considerar l'home com a naturalesa, perquè l'home el que té és història.

El quart article, «Utilidad de la teoría del hombre-masa de Ortega y Gasset para el siglo XXI», d'Anastasio Ovejero, dissipa l'error en la interpretació que s'acostuma a fer dels conceptes d'home massa i d'home elit. A la teoria de la voluntat de poder Nietzsche atorga a les masses la invenció de la moralitat gràcies als seus tres poders: l'instint de ramat contra el fort i l'independent; l'instint dels que pateixen i d'aquells a qui els ha anat malament a la vida contra els que han tingut més sort, i l'instint dels mediocres contra els excepcionals. El nucli de la teoria orteguiana es troba en el primer i en el tercer poders. Ortega no és elitista, o no pas en referència a l'elitisme heretat, i desvincula els conceptes d'home elit i d'home massa de la classe social. Així doncs, segons ell, l'home elit és qui s'esforça contínuament per superar-se, i l'home massa és qui es conforma amb el que és i no intenta anar més enllà. El llibre que analitza l'autor de l'article, *La rebelión de las masas* (1930)¹, ja mostra que Ortega no fa una teoria de les masses, sinó una teoria de l'home massa. Amb el terme *masa* Ortega no es refereix a les classes socials, ni l'home massa és definit per criteris biològics, sinó psicològics. Els principals trets de l'home massa són la mediocritat, l'absència d'esforç i el narcisisme. La principal característica és que l'home massa se sap vulgar, proclama el dret a la vulgaritat i es nega a reconèixer instàncies superiors. L'home elit no és el petulant que es creu superior a tots els altres, sinó el que s'exigeix més que els altres. Ortega no es preocupa de l'existència de les masses, sinó de l'hegemonia de l'home massa. És el que anomena *imperi de les masses* o *rebellió de les masses*, i aquest és l'equívoc que hi ha respecte al seu pensament, no les masses, sinó l'hegemonia de l'home massa.

El cinquè article, «Una aporia de la Antropologia de la libertad orteguiana:

El destino de las mujeres», d'Hugo Aznar i Marcia Castillo-Martín, fa un recorregut per les apories que acompanyen l'antropologia de la llibertat d'Ortega, apories que li resten la pretensió d'universalitat que anhela. Les apories, però, es poden explicar perquè és una idea que l'acompanya des de sempre i que madura amb ell, i la presenta en múltiples escrits i formats. La idea del desenvolupament del propi ésser és identificada, en un primer moment, amb l'heroï, amb aquell que realitza l'esforç de dur a terme una tasca pròpia, amb fortalesa, compromís i superant les dificultats, i, en un segon moment, amb la missió, amb una tasca extrínseca que cal realitzar. En totes dues situacions hi ha casos que en resten fora i, per tant, la teoria queda restringida.

Finalment, Ortega lliga l'antropologia de la llibertat amb el *quehacer*, més vinculat amb la realització quotidiana i comuna d'un decurs vital propi: cal realitzar la biografia d'un mateix amb compromís, coherència i autenticitat en el marc de les circumstàncies de cadascú.

El cas de les dones fa que es pugui percebre amb claredat com l'antropologia de la llibertat, plantejada amb pretensió universal, es veu restringida i limitada: heroï o missió quedaven fora de l'abast de les dones per la seva pròpia feminitat, i el *quehacer* de la dona, segons Ortega, era encantar i ajudar l'home a assolir l'excel·lència. Serien algunes de les seves deïxebles les que s'enfrontarien a aquesta aporia en voler realitzar la seva pròpia biografia de manera autònoma, i les que farien i provarien que l'antropologia pogués gaudir d'universalitat. És el cas de Maria Luisa Navarro Margati o Maria Zambrano. Les paraules de Rosa Chacel ho evidencien quan diu que ser deïxeble d'Unamuno era unamunitzar, però ser ho d'Ortega significava ser un mateix, ja

1. ORTEGA Y GASSET, José (2004-2010), *Obras Completas*, Madrid, Fundación Ortega y Gasset/Taurus: *La rebelión de las masas*, vol. IV, pp. 349 i ss.

que el seu missatge, «potente y vital», incitava a l'autoconstrucció.

El sisè article, «Sociedad de masas y nacionalismo: Una revisión de la “Europa” invertebrada a la luz de Ortega y Gasset», d'Ainhoa Uribe Otalora, fa un recorregut pels conceptes de *nació* o *nacionalisme* i per l'aparició dels nacionalismes perifèrics, mal espanyol però també europeu. Segons la noció ideal d'Ortega, la nació és una massa organitzada sota la direcció de la classe dirigent, l'elit. Però a la pràctica, a vegades les nacions no volen ser dirigides, com passa a Espanya, o poden sorgir grups que no vulguin la coexistència dels pobles, com passa a Catalunya o a Biscaia. La irrupció de les masses a finals del segle XIX, l'hegemonia de l'home massa i el rebuig a les elits generen els nacionalismes perifèrics. El nacionalisme, segons Ortega, és un provincialisme. Hi ha un primer nacionalisme lligat al liberalisme i a una raó econòmica, una *espuela*, que busca que la nació sigui gran i que nacions petites sacrificuin la seva existència per integrar-se a la primera, per sobreviure i assolir avantatges econòmics. Ortega diferencia *nació* de *poble*. Una nació implica, abans que cap altra cosa, un programa de vida cap al futur, mentre que el poble viu inercialment en el seu passat i res més. La idea de nació, de gran projecte per ser millors homes, ha deixat d'existir a les nacions d'Europa, que s'ha quedat, diu Ortega, sense projectes de futur, sense aspiracions creadores. A *España invertebrada* (1922)² mostra que en aquest país no existeix un projecte comú per avançar cap al futur i lluitar contra les elits perifèriques, reaccionàries i ancorades en el passat. L'article conclou amb l'esment del concepte de nació per part d'altres autors, dient que

Ortega és molt actual i que els nacionalismes perifèrics eren el que eren perquè el caràcter espanyol sempre ha rebutjat l'excel·lència, així que, com diu Fernando Chueca, el mal de la decadència d'Espanya rau en el caràcter propi del país.

El setè i darrer article és «La crítica de la sociedad de masas y la función social del periodismo: Ortega y Gasset y Walter Lippmann» i s'inicia amb els escrits que va redactar Lippmann l'any 1920 sobre els mitjans de comunicació i el periodisme, i com aquests influeixen en la societat americana. A la mateixa època Ortega escriu *La rebelión de las masas*, on l'home mitjà esdevé la mesura de totes les coses. A *Public Opinion* (1922)³ Lippmann afirma que totes les imatges del món exterior que apareixen a les nostres ments no provenen d'una experiència immediata, sinó del relat que proporcionen els mitjans de comunicació de massa. Per tant, els diaris han de prendre consciència de la influència que exerceixen en la conformació de l'opinió pública i, com a conseqüència, cal que assumeixin la funció pedagògica que la societat espera que realitzi. Ortega es troba prop d'aquestes idees. A *Misión de la universidad* (1930)⁴ hi diu que la vida pública s'ha lliurat a l'única força espiritual que per ofici s'ocupa d'ella: la premsa. La formació dels periodistes és fonamental. Ortega pretén introduir en la premsa la mirada autònoma de la universitat, la serenitat enfront del frenesí, l'agudesa enfront de la frivolitat i la franca estupidesa. La crítica d'Ortega es basa a considerar que la premsa està centrada en l'actualitat, en la notícia diària, però hi ha unes altres qüestions, les idees, que no hi apareixen. La mentalitat de la ciència aportaria al reporter els hàbits que són propis

2. ORTEGA y GASSET, José (2004-2010), *Obras Completas*, Madrid, Fundación Ortega y Gasset/Taurus: *España invertebrada*, vol. III, pp. 423-512.
3. LIPPMANN, Walter (1922), *Public Opinion*, Nueva York, Macmillan.
4. ORTEGA y GASSET, José (2004-2010), *Obras Completas*, Madrid, Fundación Ortega y Gasset/Taurus: *Misión de la Universidad*, vol. IV, pp. 531-568.

d'aquest àmbit, indispensables per al futur del periodisme: la prova de tot el que escrigui i la capacitat d'interpretar la realitat particular dintre dels universals als quals al·ludeixi. Ortega reclama arquitectura intel·lectual al periodista. El periodisme ha de ser a la universitat, on ha d'adquirir la capacitat necessària per fer-se càrrec de la complexitat de les coses. L'era digital, però, l'ha multipli-

cada, com també els difusors, i hi ha confusió entre emissors i receptors. La comunicació ja no és unidireccional, sinó multidireccional. Però tot i els nous formats i les maneres com ens arriben els missatges, el periodista continuarà sent el mediador social i l'interpret de la realitat, tal com ho era abans, quan Lippmann i també Ortega en reclamaven la centralitat.

Jordi González Parra

Universitat Autònoma de Barcelona

<https://doi.org/10.5565/rev/enrahonar.1290>

BOSSACOMA BUSQUETS, Pau (2020)

Morality and Legality of Secession: A Theory of National Self-Determination

Cham: Palgrave Macmillan, 386 p.

ISBN 978-3-030-26588-5

El doctor Pau Bossacoma i Busquets, professor del Departament de Dret de la Universitat Pompeu Fabra i assessor jurídic del Govern de la Generalitat, va guanyar ex aequo el V Premi Josep Maria Vilaseca i Marcet l'any 2015 amb l'obra *Justícia i legalitat de la secessió: Una teoria de l'autodeterminació des de Catalunya*. Un any abans, Bossacoma s'havia doctorat amb la tesi *Justícia i legalitat de l'autodeterminació nacional i la secessió*. El llibre que ara ressenyem (*Morality and Legality of Secession: A Theory of National Self-Determination*) és una represa, una concreció i una reelaboració dels seus treballs anteriors. Podem dir, però, que amb aquesta obra, juntament amb *The Catalan Process: A New Approach to Sovereignty, Democracy and Secession*, de Kraus i Vergés, entre d'altres, la qüestió nacional catalana ha adquirit carta de naturalesa en el món acadèmic anglosaxó i, per tant, global.

Al prefaci l'autor hi sintetitza l'objectiu del llibre amb aquestes paraules (p. vii):

The claims for sovereignty and independence in Quebec, Scotland and Catalonia show that secession demands are not necessarily heading for disappearance in consolidated liberal democracies. Thus, this book intends to offer a renewed framework for the morality and legality of secession. *Morality* in the sense of a political philosophy analysis regarding a moral right to secede. Moral argument is especially important since laws regarding secession are often partial and deficient. *Legality* as an exploration of how international and constitutional law does and ought to approach self-determination and secession. Legal analysis, in contrast to philosophical analysis, tends to be more realistic, less abstract and more attached to official documents, doctrines and practices.

Morality and Legality of Secession: A Theory of National Self-Determination està dividit en tres parts: «Secession in Political Philosophy», «Secession in International Law» i «Secession in Constitutional Law». La primera part correspon al problema de la *Morality* de la secessió, i les altres dues, al de la *Legality*.